

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11 (4) 2024

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 17.02.2024

Kabul tarihi | Accepted: 30.06.2024

Yayın tarihi | Published: 25.08.2024

Ümmühan Kaygısız

<https://orcid.org/0000-0003-0418-0144>

Assoc. Prof. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Political Science and Public Administration, Turkey, ukaygisiz@mehmetakif.edu.tr

Gamze Kavak

<https://orcid.org/0000-0001-6279-8618>

PhD Student, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Social Sciences Institute of Political Science and Public Administration, Turkey, gmzkvk@icloud.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Kaygısız, Ü. ve Kavak, G. (2024). Sistem İnşa Etme ve Devamlılık Ölçeğinde Devrimlerden Doğan Sistemler: Fransız ve İran İslam Devrimi Üzerine Bir Analiz. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (4), 2000-2021. <https://doi.org/10.46868/atdd.2024.689>

Sistem İnşa Etme ve Devamlılık Ölçeğinde Devrimlerden Doğan Sistemler: Fransız Devrimi ve İran İslam Devrimi Üzerine Bir Analiz

Öz

Fransa hem jeopolitik hem de jeostratejik konumu ile Avrupa'da büyük devrimlerin, felsefi hareketlerin ve savaşların kaynağı olmuştur. Fransız Devrimi, Avrupa tarihi için bir dönüm noktasıdır; ve 1914 yılına kadar Avrupa tarihindeki en önemli tarihi olaydır. Soyuna ve inançlarına bakılmaksızın kişinin değerinin savunulması, dünya genelinde tüm insanların ilham kaynağı olmuş ve uzun süre düşünce ve kurumları etkilemiştir. İran İslam Devrimi ise 20. yüzyılın sistem inşa etme açısından etkili devrimlerinden biridir. Bu yeni sistem ülkenin dış politikasından işleyişine kadar her süreci şekillendirmiştir. Bu makalede 18. yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi ve 20. yüzyılda vuku bulan İran İslam Devrimi karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Vakalar analiz edilirken devrim öncesi ülkelerin içinde bulunduğu sosyolojik gerçeklikler ve yeni sistemin kurucu fikirleri detaylı işlenmiş ve literatür kaynaklarına müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, İran İslam Devrimi, Sistem İnşası, Devamlılık

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

System Building Systems arising from revolutions in terms of impact and continuity: The French Revolution and An Analysis on the Islamic Revolution in Iran

Abstract

France, with its geopolitical and geostrategic position, has been the source of great revolutions, philosophical movements and wars in Europe. The French Revolution is a turning point in European history; and until 1914 it was the most important historical event in European history. The defence of the value of the individual, regardless of ancestry and beliefs, inspired people all over the world and influenced ideas and institutions for a long time. The Islamic Revolution in Iran is one of the most influential system-building revolutions of the 20th century. This new system has shaped every process from foreign policy to the functioning of the country. In this article, the French Revolution in the 18th century and the Islamic Revolution in Iran in the 20th century are analysed comparatively. While analysing the cases, the sociological realities of the pre-revolutionary countries and the founding ideas of the new system were studied in detail and literature sources were consulted.

Keywords: French Revolution, Iranian Islamic Revolution, System Building, Continuity

Giriş

Tarih boyunca devrimler yeni bir döneme ya da yeni bir sistem kuruluşuna yol açarak ülkeler açısından dönüştürücü bir faktör olmuştur. Tarihte yaşanan vakalar hem toplumsal yapılar hem de yönetsel yapılar üzerinde etkili olmaktadır. 1789 “Fransız Devrimi” de kendisinden önce kabul gören tüm yerleşik değerleri değiştirerek Orta Çağın kapanmasına ve Yakın Çağın başlamasına yol açmıştır (Giritli, 1989). Alex de Tocquevelli, devrimlerin sadece yoksulluğun arttığı dönemlerde değil, aynı zamanda ilerleme ve gelişme dönemlerinde de gerçekleşebileceği öngörüsünde bulunmaktadır (Tocquevelli, 2004). Özellikle siyasal ve entelektüel devrimler, genellikle geleneksel toplumdaki demokratik topluma geçiş aşamasında ortaya çıkmaktadır. Demokratik toplumlarda ise, insanların kaybedecekleri şeyler (mülk gibi) olduğu için devrimler nadiren görülmektedir. Önemli olan maddi yoksunluğun derecesi değil, onun algılanma biçimi ve somut koşullara karşı duyarlılığın artışıdır. Bu duyarlılık, genellikle maddi ilerleme kaydedildiği dönemlerde artmakta ve devrim, kişilerin durumları düzeldikten sonra ilerlemenin mümkün olduğuna inandıkları zaman gerçekleşmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın büyük olayları, liberalizm akımının etkisi altında şekillenmiştir. Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi’ni tetikleyerek aydın kamuoyunda bir uyanışa yol açmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısının dünya tarihi açısından en önemli olaylarından biri Fransız Devrimi olmuştur. Fransa, tarihi boyunca çeşitli siyasal değişimlere tanıklık etmiş bir ülkedir. Ülke, 1792’de monarşik yapısını kaybetmiş ve uzun bir istikrarsızlık döneminden geçmiştir, nihayetinde bu durum 1799’da Napolyon’un iktidarı ele almasıyla bir son bulmuştur. Bu tarihlerden itibaren Fransa, bir dizi farklı siyasal sistem, devrim ve siyasi darbe yaşamıştır.

Bugünün Fransız siyasi sistemi, geçmişteki rejimlerin izlerini taşıırken, demokrasiye olan bağlılığını sürdürmektedir. Ancak bu süreçte, ideal siyasi model arayışı bazen yüksek seviyelerde şiddetle etkilenmiştir. Geçmişin etkisi, 1940'lar gibi yakın tarihlerde bile hissedilmekte olup, ülkenin geleceği konusundaki tartışmalarda belirgin bir rol oynamaktadır.

Fransız Devrimi, Avrupa Aydınlanması'nın zirvesidir. Devrimle birlikte kral devrilmiş ve halk egemenliğini ilan etmiştir. Seküler bir demokratik cumhuriyet, monarşi ve Kilisenin yerini almıştır. 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı boyunca Kilisenin geleneksel otoritesi bilimsel buluşlar tarafından zayıflatılarak, hükümdarların ilahi yetkilerle yönetmesi fikri sorgulanmaya başlanmıştır. Fransız Devrimi'ndeki İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi ile tüm insanların eşit haklarla ve özgür doğduğunu ve de bunun böyle kalacağı belirtilmiştir. Fransız Devrimi'nin özel amacı, Orta Çağ kurumlarının kalıntılarını ortadan kaldırmaktır.

İran, tarih boyunca önemli bir bölgenin merkezinde yer alarak çeşitli güçlerin etkisi altında kalmıştır. 19. yüzyıldaki güç rekabetinde kilit rol oynamış, 20. yüzyıl başlarındaki devrim ile modernleşme çabalarını başlatmış, ancak Birleşik Krallık ve Amerika'nın çıkarları bölgedeki uzun vadeli istikrarı engellemiştir. Orta Doğu'nun merkezindeki stratejik konumu ve geniş petrol yataklarının kontrolü ile birlikte, Soğuk Savaş döneminde Batı için kritik bir müttefik haline gelmiştir. Ancak bu durum, İran Şahı'nın otoriter rejimine destek verilmesini gerektirmiş, bu da 1979 devrimine yol açan Batı karşıtı öfkeyi kışkırtmıştır. Uzun süreli dış etkilerin tarihi, İran'ın İslam ve Orta Doğu politikasındaki tutumunu etkileyerek devam etmektedir. İran'da 1978'de yaşanan devrim ile Humeyni iktidara gelmiştir ve ülkedeki siyasi yaşam farklı bir hal almıştır.

Bu vaka analizinde Fransa ve İran ülkelerinin seçilmesinin nedeni her birinin kendi önemine sahip olmasına dayanmaktadır. Fransa, 1789 Devrimi ile Fransız toplumunu temelde değiştiren ve özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi temel değerleri vurgulamış, bu değerler Fransız toplumunun temelinde yer almış ve zaman içinde ülkenin siyasi kimliğini şekillendirmiştir.

İran ise, İslam toplumlarının siyasi yapısına özgü bir rol model olup, tarihi kökleri Pers İmparatorluğu gibi kadim bir medeniyete dayanmaktadır. Ayrıca bölgesel politikadaki etkisi ve Orta Doğu'da oynadığı rol bilinmektedir. İran, Doğu ile Batı arasında önemli bir ticaret yolu ve Orta Doğu ile Asya'nın bağlantı noktasıdır. İran'ın İslam Devrimi ve sonrasındaki siyasi evrimi, ülkenin kültürel zenginliği ve jeopolitik önemi açısından dikkate değer bir konumu işaret etmektedir.

Bu çalışmada devlet tarihinde çok önemli devrimler yaşamış olan Fransa ve İran siyasi sistemleri, sistem inşa etme ve devamlılık ölçeğinde analiz edilmiştir. Her iki ülkenin siyasi evrimi, devrimin ardından ortaya çıkan değişimler ve bu değişimlerin sürdürülebilirliği

değerlendirilmiştir. Bu analiz, her iki ülkenin tarihleri, kültürel bağlamı ve siyasi dinamikleri dikkate alınarak yapılmıştır.

1.Fransa ve Fransız Devrimi

1.1. Fransız Devrim’i Öncesi Siyasal Yaşam

Fransa, çeşitli etnik soyların karışımından oluşan bir ülkedir. Romalıların işgalinden bugüne kadar Fransa üzerinde uzun süreli ve derin bir Roma etkisi görülmüştür.¹ Franklar, Roma İmparatorluğu'nun çöküş döneminde, özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda, günümüz Fransa'sının büyük bir kısmını yönetmeyi başarmıştır. Frankların lideri Clovis'in vaftiz edilmesi, Hristiyanlığı benimsemelerine yol açmış ve bu da Fransa'nın genellikle Katolik bir ülke olmasına katkıda bulunmuştur. Kilise'nin etkisi, Fransa'nın tarihinde önemli bir rol oynamıştır (Roskin, 2016). Devrim öncesi Fransa'da merkezi güçlü mutlak monarşi yönetimi mevcuttur. Kralın iktidarının mutlak (sınırsız) olması onun ilahi kaynaklı olmasından doğmuştur. Tanrı toplum düzenini yaratmakla kalmamış aynı zamanda bu düzeni sağlamak için iktidarı da yaratmış, iktidarı kullanacak kişileri de bizzat seçmiştir. Nitekim XIV. Louis hatıralarında “*insanlara bir takım krallar ihsan eden Tanrı, bu krallara kendi vekilleri olarak saygı gösterilmesini de istedi*” diyerek bu duruma vurgu yapmıştır (Ruhi, 2018).

Fransa'da devrim öncesi liberal bir ortamda hükümet ile toplum arasında işlevsel ve süreklilik arz eden ilişkiler; üretmeyen soylular, süregelen ayrıcalıklı konumu ile kilisenin ve üreten fakat hiçbir ayrıcalığa sahip olmayan halk gibi engellerden dolayı kurulamamıştı. Monarşi iflasın eşiğine geldiğinde ise çare bulunması için soylular toplandığında tüm toprak sahiplerinden vergi alınması gerekliliği ortaya atıldığında bunu reddeden soylular, yaklaşık yüz yıldan fazla süredir toplanmayan parlamentonun toplanmasını talep etmişlerdir. 1789'da soylular, ruhbanlar ve halk tarafından oluşturulan üç kamaralı parlamento toplandığında aslında Fransız Devrimi'ne dair ilk hareket soylular tarafından başlatılmıştı. Parlamento içerisindeki uyuşmazlıklar, soyluların ve ruhban sınıfının ayrıcalıklı konumları üreten toplumun çıkarlarına uymamıştı (Sander, 1989). Fransa'nın siyasi tarihi oldukça zengin ve karmaşıktır, muhafazakar ve radikal dönemler birbirini takip eder. Tarihsel süreçte şiddetli rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Fransız devrimini anlamak için eski rejimin kurumları ve işleyişini bilmek önemlidir. Bu nedenle, Fransa'nın siyasi dönemleri, tarihsel evrimi ve devrim öncesi kurumsal yapısı ele alınacaktır.

¹ O dönemde birçok Cermenik kabile olmasına rağmen Fransızca'nın Latin kökenli bir dil olmasının nedeni de bu olabilir.

1.2. Eski Rejim: Mutlak Monarşi

Charlemagne'dan sonra küçük krallıklara bölünen Fransa'da krallar, merkezileşmeyi hedeflemişlerdir. Fransa'da feodalizm 11. Louis döneminde mutlakiyetçiliğe² yol açmıştır. Mutlakiyetçilik en yüksek noktasına ulaştığı zaman, sistemin çelişkileri ve tutarsızlıkları da gözle görülür duruma gelmiş bulunmaktaydı (Moore, 1989). Meclis yok sayılmış, kraliyet bürokrasisi oluşturulmuş, feodal soyluların gücü de azaltılmıştı. Fransız soyluları merkezileşmeye karşı savaşsalar da kaybetmişlerdi. Bu model durmaksızın üç yüz yıldan fazla bir sürede güçlenmiş ve güçlenmeye devam etmiştir. Fransa monarşisinin en büyük destekçisi ise şüphesiz Katolik kilisesi olmuştur (Roskin, 2016). 18. yüzyıl Fransası, dışarıdan bakıldığında görkemli görünse de ülke içinde zorlu bir dönemden geçiyordu. Bürokrasisi çökmüş ve maliyesi birçok kez iflasın eşiğine gelmişti. Özellikle Amerikan sömürgelerine verilen destek, ağır bir mali yük haline gelmişti. Merkantilizmin ekonomik sorunlara yol açtığı anlaşıldığında ise vakit artık çok geç olmuştu. Yeni fikirler olan “özgürlük”, “yönetilenlerin rızası” ve “genel irade”, rejim için bir tehdit oluşturmaktaydı. Ancak, İran örneğinde de görüleceği üzere, adaletsiz ve istenmeyen bir sistemi değiştirmek oldukça zordur ve genellikle devrimle sonuçlanmaktadır. Fransız halkının tüm bunlara tepki olarak Bastille'e saldırması (bu olay Fransız ulusal günü olarak kutlanmaya başlanmıştır) devrimin ilk belirtileri olarak kabul edilmiştir ve “revolution” terimi ilk kez bu bağlamda kullanılmıştır. Bu olaylar, Fransız Devrimi'nin başlangıcını simgelemekte ve halkın sosyal ve siyasal değişim taleplerini yansıtmaktadır (Roskin, 2016). Fransız Devrimi'nin temel hedefi feodal kurumları ortadan kaldırmaktı. Diğer Avrupa ülkelerinde Fransa'dan daha yoksul ve despotik devletler olmasına rağmen kriz Fransa'da patlak vermişti çünkü köylülerin toprak sahibi olabilmesi ile serflik neredeyse ortadan kalkmıştı (Sander, 1989). Ancak, lordların köylülere yönelik tek taraflı vergilendirme hakları devam ettiği için bu durum toprak sahibi köylülere ağır bir yük getirmekteydi (Moore, 1989). Alexis de Tocqueville'e göre devrimden önce yöneticiler entelektüellerden çekinmekteydi. XVIII. yüzyılda adına “les philosophes” denilen Fransız entelektüelleri yegâne siyaset oluşturucu unsur haline gelmişti. İktidarın kullanımına ortak olmayan bu kimselerin halka ulaşan yegâne kanaat odakları olarak kalmaları, Fransız Devrimi'nin bu kadar geniş çaplı bir fikirler manzumesi haline gelişini açıklamaktadır (Tocqueville, 2004). 14. Louis döneminde Fransa'nın ulusal zenginliğinin hızla artmasına rağmen, bu artışın dengeleyici bir etkisi olmamıştır ve huzursuzluğu arttırmıştır. Halk, eski

² Fransa, tarih boyunca sürekli büyük bir orduya ihtiyaç duymuştur, bu durum Fransız mutlakiyetçiliğinin ortaya çıkışını izah etmeye yeterli bir husustur. 14. Louis döneminde mutlakiyetçilik zirveye ulaşmış, kral merkezileşmeyi ve bürokratikleşmeyi arttırmıştır. Fransız soylularının gücü azalmış, merkantilizm dönemi başlamıştır (Roskin, 2011).

rejime karşı nefret duymaya başlamıştır çünkü beklentiler artmıştır. Özellikle Paris gibi hayat standardındaki gelişmelerin en fazla olduğu yerler, devrimci hareketin merkezi olmuştur (Erkilet, 2015). Ayrıca Fransa'nın din ile özgürlüğü birleştirememesi kaynaklı olarak kilise ve demokrasi arasında çatışmalar da devrim üzerinde etkili olmuştur. Fransız ihtilalinin sebepleri konusunda tarihçiler arasında bir konsensüs sağlanmasa da açıklandığı üzere ortaya çıkan siyasi kriz ile birlikte başlayan gerilimler ve problemlerin kompleks yapısının siyasi ve ekonomik nedenleri oluşturarak ihtilalin temelini meydana getirdiğini söylemek mümkündür (Güttner, 2015; Aster, 2004).

1.3. 1789 Fransız Devrimi ve Sonrası Siyasal Yaşam

Fransız Devrimi'nin doğrudan sonuçları arasında liberalizm ve milliyetçiliğin Avrupa'ya yayılması, ulus-devlet anlayışının benimsenmesi ve yurttaş-ordu ilişkisi ile kitle savaşı kavramlarının ortaya çıkması sayılabilir (Sander, 1989). Tocqueville'e göre Fransız Devrimi'nin temel amacı, eski toplum düzenini ve feodal kurumları ortadan kaldırmaktı. Ancak bu kurumlar, dinsel ve siyasal alanlarda yaygın bir etki yaratmıştı, bu nedenle devrim, toplumsal sistemin genelini etkileyerek gerçekleşti. Yani Fransız Devrimi, dinsel motiflerle işleyen ve bir yönüyle dinsel bir görünümü olan siyasal bir ihtilaldir. Devrim, dinsel inançları yıkmak amacıyla değil, toplumsal ve siyasal bir ihtilal olarak yapılmıştı. Anarşiyi değil, kamu yetkilerini artırmaya odaklanmıştı (Tocqueville, 2004). 1789'a gelindiğinde, halkın ayaklanarak despotizmin kalesi haline gelmiş Bastille hapishanesini basması ile sembolik olarak başlayan devrim sonrasında oluşturulan Kurucu Meclis ile temel hak ve özgürlükleri içeren bir "İnsan Hakları Beyannamesi" yayınlanmıştır. Bu bildiri 19. yüzyıl boyunca liberalizmin en önemli belgesi olmuştur. "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi" doğal haklar fikrinden etkilenmiştir. Tüm insanların hür ve eşit doğduğu, insan haklarının özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmeyi kapsamakta olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Kurucu Meclis daha sonra Kralın yetkilerini sınırlandırarak siyasal iktidarı seçilmiş meclis ve Kral arasında paylaşmıştır (Sander, 1989; McCormick, 2020). Devrim sonrası ortam tam anlamıyla bir kaos olmuştur.³ Çalkantılar, işgal komploları, terör dönemi ve en nihayetinde thermidor dönemi başlamıştır. 1791'de kurulan anayasal monarşinin ardından, özgürlükten tiranlığa geçiş başlamıştır. Kralın ve aristokratların mutlak iktidar isteği ile Jakobenlerin radikal devrim talepleri arasında çatışma yaşanmış, kralın işgal komplosu girişimi başarısız olunca

³1795 yılına kadar süren terör dönemi, 1795 anayasasının hazırlanmasına neden olmuştur. Fransız ihtilalinin ardından Fransa'da istikrarsızlık hâkim olmuş ve birçok alternatif rejim denenmiştir. Bunlar arasında mutlakiyet (Konsüllük, I. ve II. İmparatorluk), anayasal monarşi (1791 anayasası, 1814 ve 1830 şartları), başkanlık (II. Cumhuriyet) ve parlamenter cumhuriyet (III. ve IV. Cumhuriyetler) sayılabilir (Ekinci, 2016).

Jakobenler “özgürlük, eşitlik, kardeşlik” sloganıyla iktidarı ele geçirmiştir. Rousseau⁴ fanatiği Robespierre liderliğindeki “insanları özgür olmaya zorlama” maksadıyla Ulusal Konvansiyon tarafından yönetilen üç yıl tam bir terör dönemi başlamış, kral, kraliçe, soylular ve pek çok kişi giyotine gönderilmiştir. Ancak Robespierre’nin giyotine gönderilmesiyle terör dönemi sona ermiş ve “thermidor” adı verilen bir sakinleşme dönemi başlamıştır (Erkilet, 2015). Devrimin bu yöne evrilmesinin nedenleri, bir yanda Avrupa devletlerinin Fransa’ya uyguladıkları askeri ve siyasi baskılar, diğer yanda devrimde aradığını bulamayan ve ihanete uğradıklarına inanan köylü ve işçilerin ülkenin çeşitli yerlerinde rejime karşı ayaklanmalarıdır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temelinde kurulan demokratik cumhuriyet, iç ve dış etkenlerin etkisiyle terör yönetimine dönüşmüştür. Bu durum, Fransız halkında devrim ve cumhuriyetçiliğe karşı kalıcı bir tepki oluşturarak, en az 80 yıl boyunca Fransa’nın iç gelişmelerini etkileyip imparatorluk ve despotizm lehine katkıda bulunmuştur. Napoleon ve Louis Napoleon’un despotizminin yükseliş nedeni de budur. Devrim dönemindeki kaosun ardından, Napoleon Bonaparte’nin liderliğindeki ordunun güçlenmesi ve Cumhuriyet Hükümeti’nin devrilmesiyle Napoleon, Fransa’nın imparatoru olmuştur (Sander, 1989).

Napoleon’un savaş stratejileri ve güçlü ordusuyla Avrupa’nın birçok yerini işgal etmesi, onu kısa sürede Avrupa’nın hakimi haline getirmiştir. Ancak İngilizler ve koalisyon güçleriyle çatışmalarda yenilgiye uğramış, sürgüne gönderilmiştir (Erkilet, 2015; Roskin, 2016). Napoleon’un yönetimi despotik bir polis devletine dönüşmüş, Fransa’yı özgürleştirici olarak tanımlamasına rağmen şovenizmi teşvik etmiştir. Bu süreçte toplumun ayrışması, iktidarı tek bir liderin eline geçirmiş ve demokrasi şansını azaltmıştır.

Napoleon’un sürgün edilmesiyle 18. Louis tahta geri getirilerek Bourbon restorasyonu başlamıştır. Sürgündeki kişiler eski haklarını talep etmek üzere Fransa’ya dönmüş ancak bu durum bir bölünmeye neden olmuştur. Aristokratlar devrimden hoşlanmazken, halkın çoğunluğu belirli bir versiyonunu desteklemiştir. Katolik Kilisesi de kilisenin topraklarına el konulmasından ve vergi toplama ayrıcalığının sona ermesinden dolayı rahatsızdır. Fransızlar

⁴Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Fransa’da da birçok siyaset teorisyeni monarşi, ruhban sınıfı ve aristokrasinin gücünü sorgulamaya başlamıştı. Birçok Fransız’ı ve orta sınıf aydınlarını eski Fransız rejiminin çürümüş olduğuna ve daha iyi bir sistem kurmanın mümkün olduğuna ikna eden üç Fransız dâhi; Voltaire, J.J. Rousseau ve Montesquieu öne çıkıyordu. Voltaire, Kilise ve devletin ayrılmasını savunuyordu. Montesquieu, devlet yönetimini kimin ele geçireceğiyle daha az ilgiliydi; onun için despotizme karşı koruyacak bir anayasanın olması daha önemliydi ve bunun da devlette kuvvetler ayrılığı ile sağlanacağını savunuyordu. Rousseau, gücün hakim sınıftan (monarşi) halka aktarılmasından yanaydı. Diğer düşünürlere göre daha karmaşık ve tehlikeli olan Rousseau’ya göre, insan ancak bir doğa devletinde özgür, mutlu ve ahlaken iyi olabilirdi. Ortak bir iyilik için genel bir iradenin olması gerektiğine inanan Rousseau’ya göre, insanlar, kimilerine göre itiraz edilebilecek olsa da özgürlüğe zorlanabilirdi. Robespierre’in insanları özgür olmaya zorlama fikri, Rousseau’nun fanatik düşünceleriyle ilişkilidir (Kelly, 2017).

arasında, kralların parlamentosuz hükmetme yeteneğinin olmadığı anlaşılmıştır. Napoleon'un sivil reformları korunsada halk, kanun önünde eşitlik talep etmekteydi. Fransızlar başlangıçta Bourbonları kabul etse de daha sonra ayaklanmalar patlak vermiştir. Yarı hukuki bir değişiklikle liberal Dük Orleans, son Bourbon 10. Charles'ın yerine geçmiş ancak Orleans'ın başarısız olmasının ardından küçük bir isyanla İkinci Cumhuriyet kurulmuştur. Ne var ki bu da uzun ömürlü olmamıştır. Fransa, demokrasiden otoriter düzene geçerek Napoleon'un yeğenini ezici çoğunlukla başkan seçmiştir. Plebisitlerle İkinci Cumhuriyet'ten İkinci İmparatorluğa dönülmüştür. Üçüncü Cumhuriyet, anarşi (Alman kuşatmasında Paris yönetimi yurttaşlar tarafından üstlenilmiştir) ortamında doğmuş olup Fransa'nın en istikrarlı demokrasisidir. Muhafazakar ve burjuvazi bir karaktere sahiptir, ancak uzun sürmesine rağmen sosyal gerilimler, ekonomik büyüme sorunları ve Almanya'ya karşı kaybedilen maliyetli bir barış anlaşması gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Üçüncü Cumhuriyet, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Alman kontrollü Vichy hükümeti ise, gerici gruplar, demokrasi karşıtları ve otoriter Alman hayranlarından oluşan kadrolarla kurulmuştur. Vichy hükümeti döneminde Fransa, bir kez daha bölünmüş durumdaydı. 1944-1946 yılları arasında General De Gaulle, bir hükümet ilan etmiş ve geçici hükümete başkanlık etmiştir. Sonrasında hükümetten uzaklaştırılıp on iki yıl süren inziva sonrasında 1958'de Fransa'nın kurtarılması için çağrıldığında iktidara geri dönmüştür (Roskin, 2016). 1958'den günümüze devam eden yarı başkanlık sistemine geçilmiştir. De Gaulle göreve gelir gelmez öncelikle yeni bir anayasa oluşturmuş, yarı-başkanlık sistemini icat etmiştir. 1958 Anayasası, önceki siyasi normlardan farklı bir yönde ilerleme amacı taşıyarak, siyasi geleneğe bir tür radikal ayrılık getirmiştir (Korkmaz, 2015). Sistemin ilk kuruluşundaki genel yapısı (cumhuriyetçi, liberal ve parlamenter gelenekler) korunmakla birlikte başkanın yetkileri daha sonra azaltılmıştır. 1962'deki referandumdan bu yana başkan doğrudan seçilmektedir.

2. İran ve İran İslam Devrimi

2.1. İran İslam Devrimi Öncesi Siyasal Yaşam

Mezopotamya bölgesi İ.Ö. 3000 yılında değişik kavim, topluluk ve uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgede yazı icat edilmiş, birçok din ortaya çıkmış ve mimari açıdan görkemli eserler inşa edilmiştir. Bu uygarlıkların gelişmesi açısından önem arz eden iki unsur, din ve devlettir (Fekri, 2011). İran siyasi kültürünün kaynakları (Alqadi, 2018); Fars geleneği, batı kültürel gelenekleri, Şii İslam gelenekleri ve siyasi deneyimlerden oluşmaktadır. Bölge uygarlıkların geçiş noktası olarak tarihsel bir geçmişe sahiptir. Pers kültürü, bu uygarlıklar içinde önemli bir yere sahiptir. Milattan önce 15. yüzyılda Hint-Avrupa dilli işgalciler tarafından temellendirilmiştir. Bu bakımdan güç, yayılma ve hegemonya ile karakterize edilen

Pers medeniyeti ve imparatorluğu, çoğu İranlının kolektif bilincini ve ulusal kimliğini, inanç ve tutumlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. İranlılar, ister yönetici ister yönetilen olsun, büyük bir medeniyete ait olduklarının ve her yere yayılmış güçlü bir imparatorluğun mirasçıları olduklarının bilincindedirler.⁵ Bu durum onların zihniyetine kültürel üstünlük ve aşırı özerklik duygusu aşlamaktadır (Alqadi, 2018). Bu medeniyet mirası üzerine kurulan İran, tarih boyunca Büyük İskender, Türk kabileleri, Moğollar gibi birçok işgale maruz kalmış, antik uygarlığın mirasçısı olmasına rağmen, zamanla yabancıların etkisi altında kalarak uyandığında Batı'nın gerisinde ve düşman gibi algılanmıştır (Roskin, 2016). 7. yüzyılda İslam'ın hızla yayılmasına kadar yaklaşık 400 yıl süren Sasani İmparatorluğu, bölgede İslam öncesi son etkili güç olmuştur. Bu tarihten sonra düzenli bir İslamlaşma süreci başlamıştır. Zerdüştlük gerilemiştir (McCormick, 2020). İslam, sosyal eşitlik ilkesini getirirken, Arap alfabesinin benimsenmesi Farsça dilini zenginleştirmiştir. Selçuklu Türkleri, Orta Asya'dan gelerek İran'ı fethetmiş ancak Moğol İmparatoru Cengizhan'ın etkisiyle kısa sürede parçalanmıştır. 1501'de Safevi hanedanının ortaya çıkışı, İran'ın kimliğinde önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Safeviler, Şia İslam'ı devlet dini olarak benimseyerek tebaalarını Sünni İslam'dan ayırmıştır. Sünni komşuların saldırıları, yeni rejimin kontrolünü güçlendirmiş, İran'a özgün özellikleriyle Şii İslam'ın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Osmanlı Türkleri, Özbekler, Afganlar, Ruslar, Hintler gibi çeşitli güçler tarafından yapılan işgaller, İran tarihinde sıkça yaşanan olaylardandır (Roskin, 2016). İran, hiçbir zaman resmi bir sömürge olmamış olmasına rağmen, siyasi ve ekonomik yaşamının büyük bir bölümü emperyal planlara bağımlı bir yarı-sömürge statüsünde geçirmiştir.⁶

İran'ın 20. yüzyıl tarihinde petrol her zaman önemli bir role sahip olmuştur. 1978-79 yılları itibariyle petrol gelirleri 21 milyar dolardır (World Armaments and Disarmament: Year Book for 1977). 1975-76 yıllarında petrol gelirlerinin döviz girdilerindeki payı %72'dir (Fesharaki, 1976). Böylelikle Muhammet Rıza Şah babası Rıza Şah'ın muazzam bir devlet inşa etme düşünüyü gerçeğe dönüştürmüştür (Abrahamian, 2008). Yeni ve beklenmedik zenginlik, aynı zamanda önemli sosyal çalkantılara neden olmuş, Şah eğitim seviyesini yükseltince Şah'ın

⁵ İslam öncesi dönemle ilişkilendirilen Fars geleneği, genel olarak İran kültürünün ve İran siyasi kültürünün en önemli kaynaklarından biridir. Dahası, katı hiyerarşik sosyal yapılar, mutlak yetki yönetimi, ataerkillik ve liderlere aşırı saygı ile ilişkilendirilen ve krallara ve imparatorlara ilahi atıflar yapılmasına yol açan Pers geleneği, İran'ın siyasi kültürüne ve doğasına kök salmıştır. İran'ın siyasi kültürü üzerinde eski Pers dini doktrinlerinin açık bir etkisi vardır. İran'ın kolektif zihninin kökleri, Zerdüştlük ve Maniheizm inançlarından türetilen iyinin ve kötünün güçleri arasındaki mücadele şeklindeki ikili dünya görüşüne dayanmaktadır. Bu düalizmin bir sonucu olarak İran, kötülük ve günahı temsil eden diğerinin (düşmanın) aksine, iyiliği ve erdemi temsil ettiği iddiasındadır. Bu ikilik, İran'ın siyasi kültürünün diğerine karşı güvensizlikle karakterize edilmesine katkıda bulunmuştur (Alqadi, 2018). Bu çerçevede ülkenin kurtuluşunun İslami kökenlerini tanıyarak, dini normlara uygun eşitlikçi bir sosyal sistem oluşturarak mümkün olacağı düşünülmektedir.

⁶Bu duruma bir örnek, İran'daki tütün satışlarını İngiliz tüccarlara tekel yetkisi veren 1890 tarihli Tütün Anlaşması'dır. Müslüman din adamları, kitlelere liderlik ederek bu ayrıcalığı ortadan kaldırmışlardır (Roskin, 2016).

bir tiran olduğu halk tarafından daha rahat görülmüştür. Modernleşme çabaları, Müslüman din adamları ile Şah arasında gerilime neden olmuştur. Şah, geleneksel İslam kültürünü zayıflatmış ve dini vakıfların mülkiyetindeki arazileri köylülere dağıtmıştır. Askeri harcamaların israf olarak görülmesi ve ekonomik gelişmeler, devrimin hızlanmasına katkıda bulunmuştur (Roskin, 2016).

1921’de süvari subayı olan Rıza Han, iktidarı ele geçirerek Şah tacını giymiş ve Pehlevi hanedanını kurmuştur. Sonrasında modernleştirme çabaları kapsamında etkili bir İran ordusu oluşturmuş, Avrupai tarzda kamu hizmeti ve ulusal banka kurmuştur. Batılı tarzda sivil mahkemeler, ilk Batı tarzı üniversite ve kıyafet reformu yaparak peçe giymeyi yasaklaması yine onun döneminde olmuştur. Ekonomik büyümeyi sağlasa da basın ve meclisin itaatini sağlayarak muhaliflere baskı uygulaması, otoriter monarşi modeline bağlı kalarak modernleşmeyi tek bir otoriter yönetimde görmesi muhalifleri arttırmıştır (Roskin, 2016). Muhammed Rıza Şah ise 1953 yılında babasının 1941’de bırakmak zorunda kaldığı yerden yola devam etmiş, devleti ayakta tutan üç temel dayanağı sağlamlaştırma adımları atmıştır. Bunlar, ordu⁷, bürokrasi ve saray patronaj sistemidir. Bunlar içinde özellikle ordu ayrıcalıklı bir konum işgal etmektedir (Abrahamian, 2008). Hatta ordu ile monarşi o kadar iç içe geçmişti ki Şah kendini Fransız monarşisinde XIV. Louis’in devletle özdeşleştirilmesi gibi odu ile özdeşleştirmiştir (Bayne, 1968). İran İslam devrimi, iki etkili akımın birleşiminden ortaya çıkmıştır. Birincisi, Ali Şeriatî’nin liderliğinde başlayan ve daha çok laik eğitim almış aydınlar arasında popüler olan bir harekettir. Diğeri ise daha çok halk katmanlarına hitap eden ve onların dilini kullanan Humeyni’nin ulema hareketidir. İran devrimi, bu iki akımın etkileşiminden doğmuştur (Erkilet, 2015).

2.2. Humeyni ve Ali Şeriatî

İran, din adamlarının özerk bir toplumsal statüye sahip olduğu ülkelerden biridir. Devrim öncesinde, halkın verdiği dinsel vergilerle geçinen din adamları, özellikle dindar esnafın kanalize ettiği büyük miktardaki mali gücü tek başlarına denetlemekteydiler. Bu durum, devrim öncesinde ulemanın İslami harekete önderlik etmesini ve bu hareketi giderek kitle desteğine sahip bir halk hareketine dönüştürmesini mümkün kılan önemli dinamiklerden biri olmuştur. Yaptıkları işler, kurdukları örgütler ve verdikleri vaazlar bakımından devlet denetimine tabi olmayan, devlete karşı sorumlu olmayan din adamları, İran’ın tarihinde çeşitli aşamalarda etkili olmuşlardır.

⁷ İran’da Şah’ın elini güçlendiren üç unsur ordu-istihbarat-emniyet üçgenidir (Mokhtarpour, 2012).

Din adamları, toplumun dinsel sorunlarına yönelik rehberlik yapma görevlerini yerine getirirken, halk da yaşadığı sorunları din adamlarına ileterek çözüm aramaktadır. Bu süreç, din adamlarının halkın güvenini kazanmasına ve onlarla ortak bir dil oluşturmasına olanak tanımaktadır. Öte yandan, Şia doktrini gereği halkın mevcut rejime ve gelecek rejimlere dair adil ve meşru olamayacağı inancı, toplumun kolektif düşünce yapısını şekillendiren önemli bir unsurdur. Bu inanç, toplumun mevcut düzeni sorgulamasına ve değişim istemesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla, din adamlarının önerileri ve halkın bu inancı, İslami hareketin temel dinamiklerini oluşturarak devrimci bir potansiyel ortaya çıkarmış olabilir (Erkilet, 2015). İran'daki İslami hareket, din adamları ve halk arasındaki iş birliği ve etkileşimi yansıtmaktadır. Ulema (İslam alimleri), halkın dinsel meşruiyet anlayışıyla uyumlu bir ideoloji ve taktik benimseyerek, toplumun taleplerini temsil etmiş ve Şah rejimine karşı kitle desteği kazanmıştır. Bu durum, İran'ın siyasi manzarasının Sünni toplumlardan farklı bir dinamik gösterdiğini vurgulamaktadır. Devrim sürecinde ulemanın, şiddet yerine kararlılıkla hareket etmeyi tercih etmesi, halkın emniyetle ilgili değerlerini koruma amacına yönelik bir stratejidir. Ulemanın gösterdiği bu tutum, kitlelerin destek ve güvenini kazanmalarına katkıda bulunmuştur. Ancak, devrimin ardından ortaya çıkan süreçte, iç ve dış düşmanlarla mücadele sırasında karşıtlarının giriştiği şiddet eylemleri, İslami hareketi şiddete yönlendirmiş ve içsel çatışmalara neden olmuştur. Devrim sonrasında meydana gelen şiddet olayları, aydınlar, ideologlar ve din adamları gibi İslami hareketin önde gelen isimlerine yönelik saldırıları içermektedir. Bu şiddet eylemleri, İslami hareketin içerideki çeşitli grupları arasında anlaşmazlıklara ve çatışmalara yol açmıştır. Bu durum, devrim sonrasında ortaya çıkan içsel zorlukları ve çatışmaları yansıtmaktadır.

Pehlevi yönetimine karşı 1979 Devrim öncesi ve devrim sırasında sahip çıkılan fikirler ve ideolojiler milliyetçilik, Marksizm, İslami hareket ve şeriattır. Dini muhalefetin kuramsal önderleri ise Humeyni başta olmak üzere, Ali Şeriati ve Ayetullah Talegani gibi isimlerdir (Chelkowski ve Dabashi, 2018).

İran devrimindeki önemli dinamiklerden biri, ulemanın halkın geleneksel dinsel eğilimlerini eleştirmeden siyasi bir harekete kanalize etmesidir. Ulema, halkın desteğini kendi saflarında toplamıştır. Özellikle Ayetullah Humeyni, İran İslam devrimi öncesinde 1963 yılında siyasete ilk atıldığında Amerikalı askeri danışmanlara “kapitülasyonlar” tanıyor diye şaha suçlamalarda bulunmuştur (Abrahamian, 2008). Humeyni, sistem yanlısı ulemanın takiiye anlayışını ve gaib imam zuhur edinceye kadar sistemi düzeltecek eylemlere yönelmeme eğilimini eleştirerek onları Şah'a karşı çıkmaya çağırmıştır. Humeyni'nin liderliğindeki mücadelede, Şah ve düzen yanlısı din adamlarına karşı önemli bir direniş sergilenmiştir.

Humeyni, önderliğin din adamlarında olduğuna inanmış ve onların halka örnek olması gerektiğini savunmuştur. Bu bakış açısıyla, Humeyni'nin mücadelesinin temelini, Şah ve düzen yanlısı din adamlarına karşı bir direniş olarak görmek mümkündür. Öte yandan, Humeyni halkın geleneksel görüşlerine dini radikalizm veya Kur'an ve sünnete dayalı eleştiri getirmemiştir. Bu tutum, devrimin ortaya çıkışında önemli bir faktör olmuştur. Humeyni, halkın dini geleneklerine saygı göstererek, onları siyasi bir dönüşüm sürecine çekmiş ve böylece geniş bir toplumsal taban oluşturmuştur. Bu, devrimin başarısında ve halk desteğinin kazanılmasında etkili bir strateji olarak ortaya çıkmıştır (Erkilet, 2015).

Şah ise, solun popülaritesini fark etmiş ve 1960'ların başındaki toprak reformu sırasında kısmen başarılı olsa da daha sonraki aşamalarda kendisini sol kadar devrimci olarak sunma konusunda açıkça başarısız oldu. Dini ideologlar ve milliyetçiler de sola karşı mücadele etmek için sol argümanları kabul ettiler ve solun yerel dilini kullandılar. İran'ın en popüler ideologlarından Ali Şeriati'ye (Rahnema, 1998) göre Şiilik, devrimci ideolojiye, üyeliğe, örgütlenmeye ve öncü liderliğe sahip bir siyasi partiydi ve ne olursa olsun ulusal sınırlar içinde yoksul kitleleri özgürleştirmeye hazırdı. Şeriati ayrıca Onikinci İmam Mehdi'nin beklentisinin boş beklemek anlamına gelmediğini savunmuştur. Daha ziyade, eğer kişi böylesine saf devrimci Mesihçi liderliğe layık olduğuna inanıyorsa, beklenti döneminde nihai devrimin koşullarını ortaya koyarak hazırlıklı olmalıydı (Sheikholeslami, 2000).

Ali Şeriati'nin doğduğu yıllarda İran gençliği, batılı değerlerle büyümeye başlamış, bu durum ulema ile gençler ve aydınlar arasında çatışmalara yol açmıştır. Şeriati, laik eğitim almış gençler arasında İslami bir bilinç uyandırmayı başaran etkili bir figür olmuştur. Batıda eğitim görmüş bir aydın olarak, genç kitlelerle rahatça iletişim kurabilmiş ve onları Humeyni'nin dinsel-siyasal liderliğini kabul etmeye hazır hale getirmiştir. Şeriati, ulema ile İran gençleri arasında bir köprü işlevi görmüştür. Ali Şeriati, gerçek İslam'ın sınırlarını Kur'an, sünnet ve akıl temelinde tanımlayarak İslam'ı yeniden yorumlama çabasında "kültürel elemanların arıtılması" adını verdiği yöntemleri kullanmıştır. Şeriati'nin temel görüşleri, din dilinin sembolik olması ve dinsel kavramların geleneksel içeriklerinden arındırılması gerektiği kabulü üzerine kurulmuştur. Ali Şeriati, dini yeniden yorumlama işinin akla dayanması gerektiğine inanmaktaydı. Mollaları geleneksel bir biçimde takdim etmekle suçluyor, bu durumun kutsallığı sarsıcı bir etki yarattığını düşünüyordu. Var olan statükocu ve geleneksel dine sosyolojik ve teolojik eleştiriler yöneltirken, aynı zamanda alternatif bir dinsel söylem geliştirmeye çalışmaktaydı. Şeriati'nin "arındırma" yöntemi, iki ideal tipi ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, geleneksel dinin temsil ettiği Safevi Şia'sıdır. Diğeri ise, gerçek İslam'ın ölçülerini verdiğine inandığı Ali Şia'sıdır. Şeriati'nin din üzerine söylediği pek çok şey, bu iki tip arasındaki

diyalektik ilişki üzerine kurulmuştur. Bu diyalektik ilişki, geleneksel dinin statükoyu koruma amacına karşı, gerçek İslam'ın statükoyu değiştirme amacını ortaya koymaktadır (Erkilet, 2015; Fekri, 2011). Şeriatî'nin İslam'da ve Şiilikteki bazı kavramları yeniden yorumlayarak modernitenin⁸ getirdiği bireysellik ile bütünleştirilmesi, canlandırması, atomize edilen insanları bir araya getirmesi, kurumsallaşmış (skolastik, ulema) İslam'dan uzaklaşan insanları yeniden cezbetmesi ve Şiiliği yeniden sevdirmesi ve bu sayede güçlerin sol gruplara çekilmelerini veya pasif kalmalarını engellemesi Şiilik anlayışını çekici kılan özelliklerin başında gelmektedir (Abrahamian, 1991).

Görüldüğü gibi Ali Şeriatî, İran'daki batılılaşmış aydınlar üzerinde derin etkiler bırakan bir düşünürdür, ancak halk katmanlarına Humeyni kadar etkili bir şekilde ulaşamamıştır. Şeriatî, geleneksel anlayışları sert bir eleştiriye tabi tutarak, özellikle kadın, ibadet ve imamet konularında getirdiği görüşlerle dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, o daha çok bir ideologdur ve halkla doğrudan etkileşime geçme konusunda Humeyni kadar başarılı değildir. Humeyni, halkla sürekli iletişim halindeydi ve onların çeşitli sorunlarına doğrudan çözümler üretebiliyordu. Sıhhi, maddi ve manevi konularda halka yardım etme konusundaki çabaları, onun halk nezdindeki popülerliğini artırmıştı. Humeyni ve diğer din adamları, halkın anlayabileceği dilden konuşarak onları devrim için harekete geçirmekte daha etkili olmuşlardı. Şeriatî'nin eleştirileri daha çok geleneksel kitleleri hedef alırken, din adamları bu kitleleri yönlendirip devrim için harekete geçmelerini sağlıyorlardı. Devrim öncesinde, temel sloganlarından biri olan “atalarımızın dinine dönmek istiyoruz” ifadesi, daha çok geleneksel bir vurguydu. Şeriatî'nin ise asıl hedefi, atalarının dininin asıl kaynaklardan uzaklaştığını düşünerek bu dinsel anlayışların düzeltilmesi gerektiği üzerinedir. Bu farklı perspektifler, devrim sürecindeki dinamikleri etkilemiş ve devrimin gelişiminde farklı stratejilere yol açmıştır (Erkilet, 2015). Modern ve geleneksel düzene alternatif olarak, eleştirel yeniden yapılanma veya İslami protestanizm olarak adlandırdığı üçüncü bir yol önermiştir. Bu yaklaşımı, bir tür yeniden doğuş ve mezhepsel rönesans olarak değerlendirilmiştir (Fekri, 2011). İslami püritenlikle birlikte, Marksizm ve sömürgecilik sonrası düşünürlerden etkilenen Ali Şeriatî, İslam düşüncesini ve inançlarını İslam toplumunun temel direği olarak savunurken, İslam uygarlığının Batı egemenliğinden bağımsızlık kazanmasının önemini vurgulamıştır. Şeriatî, İslam'ı yanlış anlamalara karşı savunmayı amaçlamıştır.

⁸ Ali Şeriatî, modern ile geleneği bir arada eleştirmiştir. Bu bağlamda modern söylem alanına üçüncü bir açılım üzerinden girmiştir. Modernite yanlısı aydınları Batılı işgüzarlar olarak görmüş ve hiçbir zaman gerçek anlamda halkla buluşamayacaklarını ve liderlik edemeyeceklerini düşünmüştür. Moderniteyi olumsuz bir noktadan kalkarak eleştiren gelenekselcilere de umutsuzca yaklaşarak onların toplum sorunlarına herhangi bir çözüm üretemeyeceklerini öne sürmüştür (Fekri, 2011).

İslami hareketlerin İran’da diğer ülkelerden farklı olarak devrime dönüşmesinin nedenlerinden biri, İran’daki ulemanın özerk statüsü ve devrimci harekete önderlik etme yeteneğidir. Ulema, halkın dinsel meşruiyet anlayışına uygun ideoloji ve taktiklerle devrimi desteklemiş ve emniyetle ilgili değerleri zedeledikten ve geleneksel yaşam biçimlerini sorgulamadan halkı devrime yönlendirmiştir (Erkilet, 2015).

2.3.1979 İran İslam Devrimi ve Sonrası Siyasal Yaşam

İslami hareketlere katılanlar, genellikle toplumun en yoksul ve marjinal kesimlerinden ziyade, “hızlı bir kapitalist modernleşme sürecinden ekonomik olarak çıkar sağlamış insanlar” olarak tanımlanmaktadır. Bu kişiler, marjinal kesimlerden ziyade yükselen ekonomik sınıflardan gelmekte ve eski rejimin çıkarlarına sahip olmaktadır. İran Devrimi, diğer üçüncü dünya ülkelerinden farklı olarak, daha çok kentsel bir olgudur. Devrimin başarıya ulaşmasındaki önkoşul, İslami ideolojidir. Devrimci ulema, rejimi içeriden zayıflatmak veya değiştirmek yerine dışarıdan ve katılımı reddeden bir yaklaşımla ortadan kaldırmanın daha etkili olacağını düşünmüştür. Halkın meşruiyet anlayışı ile devrimci ulemanın dinsel yaklaşımının uyumlu olması, halkın devrim sürecine tam katılımını sağlamış ve bu, sistem tarafından uygulanan şiddetin hareketi etkisiz hale getirmesini önlemiştir. İran’daki devrim, eski rejimin silahsız sokak gösterileri ile yıkılmasını içermiştir. Ordu ve polis, zaman içinde bu halk hareketine katılmaktan başka bir seçeneğe sahip olmamıştır. Bu durum, ABD’nin Orta Doğu’daki güvenilir müttefiklerinden biri olan ve büyük bir orduya sahip olan eski rejimin, halkın kitlesel katılımı ve güçlü talepleri karşısında çaresiz kaldığını göstermektedir (Erkilet, 2015). Devrim, özünde Şii İslam’ın belirli öğretilerine dayanmaktadır. Bu inanç sisteminin köklü ve etkili yönleri, devrim sürecinde canlanmış ve günümüz politik sahnesine taşınmıştır. İran tarihinde 500 yıldan uzun bir süre boyunca var olan siyasi kurumsallaşma, devrimle birlikte bu Şii İslam temelli değişimle önemli bir evreye girmiştir. Sonuç olarak, Şii inancı, İran’ın politik kültüründe temel bir paydaş haline gelmiştir. Devrimde öne çıkan ideolojiler ise milliyetçilik, marksizm ve İslamcılık olmuştur, çünkü bu ideolojiler toplumsal değişimi savunmaktadır (Chelkowski ve Dabashi, 2018).

Hristiyan misyonerler tarafından getirilen liberal Batılı yönetim fikirleri, Anayasa Devrimi ile İran’a ilk anayasa ve seçilmiş ilk meclisi getirmiştir. Tütün imtiyazı ve anayasa ile birlikte, liberal ve monarşi karşıtı İslamcı din adamları bir araya gelmiş, bu birleşme sonucunda 1979’da Şah devrilmiştir. Ancak, halk ayaklanmalarına karşılık yapılan demokratik sözlerin gerçekte otokratik iktidara yönelik olduğu ve monarşinin artan halk huzursuzluğuna bir çözüm olarak sunulduğu görülmüştür (Roskin, 2016).

Humeyni, Şah'ı eleştirdikten sonra sürgün edilerek Fransa'ya sığınmış, mesajlarını farklı şekillerde İran'a ileterek, camilerde dinletilmesini sağlayarak Şah'ın devrilmesine katkıda bulunmuştur. 1970'lerin sonunda, borçlu bir duruma düşen ve hırslı projelerle karşı karşıya kalan İran Şahı, 1978 sonunda iktidarı kaybetmiştir. İran'daki 2500 yıllık monarşi, Humeyni'nin liderliğindeki güçler tarafından 1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulması ve yeni bir anayasanın kabul edilmesiyle sona ermiştir.⁹ Devlet başkanı ve hükümet başkanının görevleri ayrılmıştır. Gerçek iktidar dini lider olan Velayet-i Fakih'e dayanmaktadır (Abrahamian, 2008).

İran'da yasal olmasına rağmen hükümet tarafından yasaklanan partiler bulunmaktadır, bu nedenle bireyler bağımsız adaylar olarak seçimlere katılmaktadır. Parti etiketlerinin olmaması seçimleri özgür kılmamakta, çünkü seçmenler temsil edilen görüşleri ayırt etmekte zorlanmaktadır. İslam devriminin radikal destekçileri, Humeyni'nin tasarısına bağlı olarak İslami Cumhuriyet'i savunurken, ekonomik açıdan sosyalist bir perspektife sahiptirler. Daha sakin muhafazakarlar, aşırılığa gitmeyen bir İslam Cumhuriyeti istemekte ve liberalleşmeye karşı durmaktadır. Reformcular, orta sınıftan gelmekte ve özelleştirmeyi, daha az denetimi ve Amerika ile daha yakın ilişkileri desteklemektedir. Liberaller, öğrenciler arasında popülerdir ve demokrasi, sivil haklar ve özgür seçim gibi temaları benimserler, toplumsal denetimlerin tamamen kaldırılmasını savunmaktadır (Roskin, 2016). Ancak İran Meclisi'nde fiili bir muhalefet bulunmamaktadır.

İran'da, İslam Şura Meclisi'nin her dört yılda bir çıkardığı kanunlar, denetleme fakihleri tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedir. Bu kanunlar, İslam hükümlerine uygunluğu denetlenmektedir. Humeyni'nin siyaset anlayışı, bu esasları oluşturarak İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi yapısını devrim sonrasında değiştirmiştir (Erkilet, 2015). Günümüzde İran siyasi sistemi siyaset bilimci için olağanüstü derecede anlaşılması zor bir sistemdir. Bunu tanımlamak için demokratik teokrasi, teokratik oligarşi, dini tiranlık, İslam cumhuriyeti ve daha birçok terim kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı, parlamento, anayasa gibi modern siyasi kurumlara sahip olduğu göz önüne alındığında demokrasiye benzemektedir. Her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Yüce Lider ve İran Anayasası'nda resmi bir ideolojinin (İslamcılık) yer aldığı göz önüne alındığında, İran siyasi rejimi otoriter ve totaliterdir. Şii din adamlarının yönetimi onu aynı zamanda bir oligarşiye de benzetmektedir. Kurun, İran siyasi sisteminin

⁹Devrimden sonra velayet-i fakih kavramını kurumsallaştırmaya kararlı Humeyni ve yandaşlarıyla Charles de Gaulle'nin Beşinci Cumhuriyetini örnek alan bir anayasa hazırlanmasını isteyen resmi Başbakan Mehdi Bezirgan arasında bir mücadele ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak Humeyni'nin Velayet-i Fakih'i ile Bezirgan'ın Fransız Cumhuriyet sistemi, ilahi haklar ile insan hakları, demokrasi ile teokrasi, hakkın sesi ile halkın sesi, ruhani otorite ile halk egemenliği arasında karma bir düzen ortaya çıkmıştır (Abrahamian, 2008).

kendine özgü bir sistem görüntüsünde olduğunu dolayısıyla klasik siyaset bilimi terimleriyle değil, mollaların yönetimi olarak anlaşılmasının en doğru olanı olduğu, bu çerçevede “mullocracy” olarak adlandırılmasının yerinde olduğunu ifade etmektedir (Kurun, 2017).

3.Vakaların İncelenmesi

1789 Fransız ve 1979 İran İslam Devrimi farklı yüzyıllarda bazı ortak saiklerle gerçekleşen iki devrimdir. Devrimler öncesinde toplumsal, siyasal ve ekonomik sıkıntılar baş göstermiş, entelektüel önderlerle birlikte devrim süreci ilerlemiştir. Sonrasında bozulmalardan kaynaklanan sorunları çözmeye yönelik adımlar atılmıştır. Vakalar analiz edilirken iki ülke, ülke profilleri, siyasal, toplumsal, ekonomik ve siyasal kültür bağlamında genel durumları, devrim öncesi, sonrası siyasal sistem, devrimde rol oynayan fikirler ve temsilcileri açılarından karşılaştırılarak, veriler tablolastırılmıştır.

Ülke Profilleri
(McCormick, 2020, s. 262- 473)

	FRANSA	İRAN
Yönetim	Üniter Cumhuriyet	Üniter İslam Cumhuriyeti
Yürütme	Yarı Başkanlık	Başkanlık
Parti Sistemi	Çok Partili Sistem	Parti Sistemi Yok
Nüfus	67 Milyon	81 Milyon
GSYH	2,582 milyar dolar	440 milyar dolar
Kişi Başı GSYH	38.480 dolar	5.415 dolar
Demokrasi Endeksi Derecesi	Kusurlu Demokrasi	Otoriteryen
Freedom House Derecesi	Özgür	Özgür değil
İnsani Gelişme Endeksi Derecesi	Çok Yüksek	Yüksek

3.1. Ülkelerin Genel Siyasal, Ekonomik, Toplumsal ve Siyasi Kültür Ölçeğinde Karşılaştırılması

Fransa (Gaullizm)	İran (Ayetullah)
Ülke Genel Görünümü	
Fransa, küreselleşmiş ve rekabetçi bir dünyaya uyum sağlama zorluğuyla karşılaşan bir Avrupa devletidir, kendi benzersiz	İran, siyasetin kutuplaştığı, dinin yönetimi belirlediği, petrol zenginliğinin ve siyasi merkeziyetçiliğin yolsuzluğu teşvik ettiği,

geleneklerini bu süreçte korumaya çalışmaktadır.	siyasal hakların kısıtlı olduğu otoriter bir devlettir. Kadınlar marjinalleştirilmiş ve gelecek belirsizdir.
Ülke Siyasal Görünümü	
Siyasal açıdan Fransa, önde gelen bir liberal demokrasi olmasına rağmen, 2010'dan beri Demokrasi Endeksi'ndeki düşüşle istikrar ve devamlılık eksikliği yaşamaktadır. Seçim performansı iyidir, ancak yönetim, siyasal kültür ve güven açısından sorunlar vardır.	İran'da düzenli ve rekabetçi seçimlere rağmen, seçimli demokrasilere göre zayıf bir durum söz konusudur. Seçilmiş cumhurbaşkanı ve yasama organı bulunsa da iktidar seçilmemiş bir dini lider tarafından kontrol edilmektedir.
Ülke Ekonomik Görünümü	
Ekonomik açıdan Fransa, yüksek yaşam standardına sahip müreffeh bir ülkedir. Eğitim, sağlık sistemi ve altyapı kalitesi açısından güçlüdür; teknolojide küresel bir lider konumundadır.	Ekonomik açıdan İran, büyük enerji ve maden rezervlerine sahip olmasına rağmen yoksul bir ülkedir. Petrol gelirleri siyasi amaçlar için manipüle edilmiştir.
Ülke Toplumsal Yapısı	
Fransa, güçlü bir ulusal kimlik taşımasına rağmen, toplumsal sınıflar, din ve etnik köken gibi iç ayrışmalarla mücadele etmektedir. Farklı bölgelerin tarihleri ve kültürleri ülkenin çeşitliliğini şekillendirmiştir.	Toplumsal açıdan İran, çeşitli etnik grupları içinde barındırmaktadır. Bu da ülkedeki toplumsal çeşitliliği ve kültürel zenginliği yansıtmaktadır.

Ülke Siyasi Kültür Kodları	
İstisnacılık Cumhuriyetçilik Sekülerizm (McCormick, 2020: 258).	Teokrasi, Pragmatizm ve pragmatik liderlik (McCormick, 2020: 470-471). Otoriterlik, Pastizm (Geçmişçilik) ¹⁰ , Şüpheye eğilim, Mistik eğilim, Dikkat ve aşamalılık, Kavgaya eğilim (Alqadi, 2018:77-80).
Ülkelerin Ortak Noktaları	
Her iki ülkede de ekonomik büyüme istikrarsızlaştırıcı bir etki yaratmıştır. Her iki ülkede de savaşlar sonucunda zorunlu bir sistem değişikliğine gidilmiştir.	

3.2. Devrim Öncesi ve Sonrası Siyasal Sistem, Devrimde Rol Oynayan Fikirler ve Temsilcileri

	Fransa	İran
Devrim öncesi siyasal sistem	Mutlak Monarşi	Monarşi
Devrim sonrası siyasal sistem	Temsili Hükümet, Cumhuriyetçi Hükümet Yapısı	Teokrasi
Devrim öncesi (Devrimi Etkileyen Siyasal ve Sosyal Fikirler ve Temsilcileri)	Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik fikri, Montesquieu “Spirit of the Law” (1748), J.J. Rousseau “Social Contract” (1976), Voltaire (Roskin, 2016, s.110), Emmanuel Joseph Sieyes (Sarica, 1981, s.15; Ruhi, 2018, s. 5).	Özgürlük, eşitlik ve sosyal adalet fikri. Ayetullah Humeyni, Ali Şeriatî ve Ayetullah Taleğani (Chelkowski ve Dabashi, 2018, s. 26).
Devrim sonrası Kurucu Fikirler	Anayasa ve Hukukun Üstünlüğü,	İran kimliği inşası, İslâmî ideoloji, Velayet-i Fakih, Millet iradesi, halk

¹⁰ Geçmişçilik, İran siyasi kültürünün öne çıkan bir özelliğidir ve bugün ve gelecekte çok geçmişle bağlantılı görünmektedir (Alqadi, 2018).

	Özgürlük, Mülkiyet, Güvenlik ve Baskıya Karşı Direnme, Genel İrade, Ulus Devlet	egemenliği (sınırlı), Konstrüktivizm (Cavlak ve Özbilek, 2018, s. 133-136), Reform, Demokrasi ¹¹ , Özgürlük ¹² , Eşitlik.
--	--	---

Fransız devrimi sonrası orta sınıf olan burjuvazi, siyasi bir elit olarak güçlenmiştir. Ulus devlet modeli ortaya çıkmış, modern demokratik cumhuriyetin oluşturulmasına yönelik adımlar atılmıştır. Öte yandan merkezi hükümet yapısı kuvvetlenmiştir. İran İslam Devrimi sonrası, eleştirilen Şah rejiminin yerine yeni bir sistem inşa edilmiştir. Monarşinin yerine teokrasinin geldiği bu yeni sistemde özgürlük, eşitlik, halk egemenliği gibi kavramlar Velayet-i Fakih nezdinde İslam Devleti açısından yorumlanmıştır. 18. yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi ile 20. yüzyılda gerçekleşen İran İslam Devrimi devrim koşulları ve sebep sonuç ilişkisi açısından benzerlikler de göstermektedir. Sistem inşa etme Fransız Devrimi sonrasında uzun zaman almıştır. İran İslam Devrimi ise inşa edilen sistem üzerine varlığını devam ettirmektedir.

Sonuç

Fransız Devrimi'nin liberal dinamikleri, Amerikan Devrimi'nin etkisiyle zaman zaman köylüleri de içine alarak orta sınıf liderliğinde şekillenmiştir. Devrimin temelinde monarşinin aşırılıklar yatmaktadır. Fransa'nın yönetim ve siyaseti, Beşinci Cumhuriyet Anayasası'nın, yürütme organına daha fazla yetki vermesi, çok partili karmaşayı azaltma amacı gütmesi ve sürekli değişen kurallar ve adaptasyonlarla karakterizedir.

Fransa, günümüzde 1789 Devrimi'nin anlamı, sömürge mirası ve uluslararası sistemdeki yeri konusunda mücadele etmektedir. Küresel finans krizlerinden etkilenmesine rağmen müreffeh ve üretken bir devlet görünümündedir. Kültürü Avrupa'daki en sofistike kültürlerden biridir. Bağımsız bir nükleer caydırıcılığa sahip güçlü bir askeri güçtür. Eski sömürgelerden gelen göçmen yoğunluğu, Fransa'da çok kültürlülüğün bir sorun olmasına neden olmuştur. Sosyal ve siyasal gerilimler, seküler bir toplumda Müslümanların yerini çevreleyen tartışmalarla daha da karmaşık hale gelmiştir.

¹¹Humeyni'nin demokrasi anlayışı "İslam Cumhuriyeti" konusundaki yaklaşımlarında görülür: "Dünyanın pek çok yerinde var olan cumhuriyet, çoğunluğun reyine dayanır; İslam cumhuriyeti ise; çoğunluğun oyu ile İslamiyet'e yani İslam yasalarına dayanır ve İslam anayasası üzerinde temellenmiştir (Kadaver, 2001).

¹²Humeyni rejiminin özgürlük konusundaki görüşleri tamamen dini içeriğe sahiptir. Ona göre, insanın kendi yaşamına yön verebilmesi, oy vermeye, seçme hakkına ve yetkisine bağlıdır. Bunun da sınırları İslam yasalarıyla belirlenir. Humeyni'ye göre "İnsan Allah tarafından özgür yaratılmıştır, kimseye boyun eğmek zorunda değildir ve kimse insanı özgürlükten alıkoyamaz (Humeyni, 1999). Buna göre insanın özgürlüğü, Allah'ın İslam yasaları ayrıcalığıyla gerçekleşir.

İran ise, batıda genellikle olumsuz algılanan bir ülkedir ancak bu algı, ülkenin karmaşıklığını ve değişim potansiyelini tam olarak yansıtmamaktadır. İran yönetimleri, iç ve dış politika alanında sınırlı başarı elde etmiştir. Muhafazakar dini değerlerin baskıcı bir şekilde dayatılması, zayıf insan hakları, ekonomik başarısızlıklar ve bölgesel istikrarsızlık konularında eleştirilmektedir. Ancak, İran siyaseti homojen değildir; ülkede iki rekabetçi yönetim bulunmaktadır. İran'ın politik yönü, güç dengesine, demografik değişimlere ve muhafazakarlar ile reformcular arasındaki mücadeleye bağlı bir yapı izlemektedir. İran'da özgürlük potansiyeli olmasına rağmen temel kurumların etkisi ile oldukça sınırlı kalmıştır. Gerçek bir liderlik, eleştirel meclis, çok partili sistem ve özgür basın yokluğu, eski elitlerin modernleşme sürecini ve değişimi doğru kavramalarını ve istikrarlı bir demokratik geçişi zorlaştırmaktadır. İran'ın küresel konumunda öne çıkan mesele nükleer güç programıdır. 1979 devrimiyle başlayan değişim sürecini sürdüren ülkede siyasal güç dengesi mücadelesi, farklı kurumlar, rakip siyasal düşünceler, seküler rejim ve dini rejim talepleri arasında, ayrıca farklı hizipler içinde halen devam etmektedir.

Fransa ve İran günümüz siyasal sistemleri açısından birbirinden oldukça farklı iki ülkedir. Avrupa Birliği kurucu üyelerinden olan Fransa Batı demokrasilerini temsil eden bir ülkedir. İran ise özgürlük ve insan haklarının tartışıldığı otoriter bir İslam Devleti'dir. Devrimlerin dönüştürücü sonuçlarından etkilenen iki ülke farklı çağlarda yaşansa da aslında devrim öncesi benzer ekonomik ve toplumsal gerilimlere maruz kalmıştır. Fransız ve İran İslam Devrimi iki ülke açısından da monarşilerin ardından yeni sistemler inşa etmiştir. İki ülke karşılaştırıldığında siyasal istikrarsızlıklar Fransa'da çok da uzun süre yaşanmış, kalıcı sistem ancak Beşinci Cumhuriyet döneminde kurulabilmiştir. İran ise 1979 devriminin neredeyse hemen ardından günümüze kadar devam eden sistemini inşa etmiştir. Sonuç olarak otoriter bir zemine inşa edilen bir sistemin kurucu unsurlarının giderek daha da otoriterleşme eğiliminde iken, demokratik bir sistemin demokratik mekanizmalarının sistemi korumaya yönelik değerlerinin güçlenme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Abrahamian, E. (2008). *Modern İran Tarihi* (Çev. D. Şendil). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abrahamian, E. (1991) *Şeraiti Fanon-ı İran* (Çev. H. Ahmedî). Şeriatı Der Cihan. İntişar yayınları.
- Alqadi, M. H. (2018). Iranian Political Culture Sources. *Characteristics And Dimensions of Influence Journal for Iranian Studies*, 2 (7), June.
- Aster, E. V. (2004). *Fransız İhtilalinin Siyasi ve Sosyal Fikirleri* (Yay. Haz. Ş.

Şenel). Phoenix Yayınevi.

- Bayne, E. (1968). *Persian Kingship in Transition*. American University Field Staff.
- Cavlak, H. ve Özbilek, Ü. (2018). Konstrüktivist Perspektiften Devrim Sonrası İran Siyasal Sistemi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (16), 129–137.
- Chelkowski, P. ve Dabashi, H. (2018). *Bir Devrimi Sahnelemek: İran İslam Cumhuriyeti 'nde Propaganda Sanatı*, The Kitap Yayınları.
- Durgun, Ş. (2015). *Çağdaş Siyasal Sistemler* (Edt. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun). İran İslam Cumhuriyeti (birinci baskı). Alter Yayıncılık.
- Ekinci, E. (2016). Devrimden günümüze Fransız siyasal sisteminin evrimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 149 – 172.
- Erkilet, A. (2015). *Orta Doğu 'da Modernleşme ve İslami Hareketler* (1. B.). Büyüyenay Yayınları.
- Fekri, A. A. (2011). *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi*. Mızrak Yayınları.
- Fesharaki, F. (1976). *Development of Iranian Oil Industry*. New York Praeger.
- Giritli, İ. (1989). French Revolution and its Effects. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (15), 539-550.
- Güttner, D. V. (2015). *The French Revolution* (1.B.). Nelson Cengage Learning.
- Humeyni, R. (1999). Sahifey-i Nur. *Humeyni'nin Eserlerini Yayınlayan Merkez*, (C. 4).
- Kadıver, M. (2001). *Hükümet-i Velay*. Ney Yayınları.
- Kelly, P. (2017). *Siyaset Kitabı* (Eds.). Alfa Yayınları.
- Kurun, İ. (2017). Iranian Political System: “Mullocracy?”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), Ocak, 113-129.
- Korkmaz, T. (2015). *Çağdaş Siyasal Sistemler* (Edt. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun). Fransa Cumhuriyeti (1. B.). Alter Yayıncılık.
- McCormick, J. (2020). *Karşılaştırmalı Siyaset ve Yönetim Sistemleri* (Çev. M. Ceylan). Felix Kitap.
- Mokhtarpour, A. (2012). *İran Devlet Modeli*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yök Tez.
- Moore, B. (1989). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü* (Çev. Ş. Tekeli ve A. Şenel). Verso Yayıncılık.
- Rahnema, A. (1998). *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati*. (I. B.). Tauris.
- Roskin, M. G. (2016). *Çağdaş Devlet Sistemleri* (8. B.). Liberte Yayın Grubu.

Ruhi, M. E. (2018). *1789 Fransız Devrimi Birinci Kitap, Fransa'da Liberal Devrim ve Sieyes*. Oniki Levha Yayıncılık.

Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih* (21. B.). İmge Kitabevi.

Sheikholeslami, A. R. (2000). The transformation of Iran's political culture. *Critique: Journal for Critical Studies of the Middle East*, 9 (17), 105-133.

Stockholm International Peace Research Institute. (1977). *World Armaments and Disarmament: Year Book for 1977*. Cambridge MIT Press.